

Türküstan

www.turkustan.az

(əvvəli ötən sayımızda)

Y.Yusifov yazır ki, "turukku" etnonimi "türk" tayfa adının erkən forması olmuşdur: "Erkən orta əsr yadelli qaynaqlarda 'türk' adı ilə yanaşı "turukka" (hind qaynaqları), "trukki" (Xotan mənbələri), "druq//druqi" (Tibet qaynaqları) formasları işlədilmişdir. E.ə. II minillikdə akkad mixi yazıları etnoniminin erkən, "turukki", "turuki" formasını saxlamışdır. Bu onu deməyə əsas verir ki, e.ə. II-II minilliklərdə Azərbaycan əraziyində bir sıra proto/erkən türk etnosları (lullubi/lullubey, kuti/quiti, su, trukku/trukka və s.) yaşamış və onlar o dövrün siyasi hədisələrində yaxından iştirak etmişlər. B. Lansberger kutilərin türk etnosu olması fikrini irəli sürmiş və buna uyğun olaraq qızıqoz Türk tayfa adı kuti adının dəyişilmiş fonetik forması kimi qələmə verilmişdir. Kamal Balkan isə kuti hökmətlərinin türk dillerindən izah olunduğunu təsbit etmişdir. Y. Yusifov kutilərin ağıbəniz türk etnoslarından olduğu mühəhizəsini irəli sürmüdü. Beləliklə, Azərbaycanın ən qədim sakinlərindən biri prototürklər olmuş və onlar hələ biri digərindən fonetik cəhatdən çox da fərqlənməyən ümumtürk dilində danışmışlar. Lakin bu dövrə qərb və şərqi türk dillerini səciyyələndirən bir sıra fonetik əvəzəmələr artıq yaranmışdı.

Hind-Avropa dil ailəsinə daxil olan etnik qrupların ilk məskənləri barədə müxtəlif mühəhizələr mövcuddur. Aparılan son tədqiqatlar göstərir ki, Hind-Avropa etnik qrupunun əlkin vətəni Şərqi Anadolu, Ön Qafqaz və Şimalı İkiçayarası olmuşdur. Belə ki, e.ə. V-IV minilliklərdə burada ümumi Hind-Avropa dili mövcud olmuş, IV-III minilliklərdə, daha dəqiq desək, e.ə. 2500-cü ildə bu dil qrupu ana qaynaqdan qoparaq bir sıra dialektlərə parçalanmış (yunan, balt, slav və arı dillerinə) və müxtəlif lehçelərdə danışan qrupun üzvləri, qərb, şimal və şərqi istiqamətlərində hərəkət etmişlər. İlk olaraq, yunanların şimalındaki ana hissədən qoparaq e.ə. 2200-cü ildən etibarən Egey sahilərinə endikləri güman edilir. Karataşa görə, arı qolunun ən gec e.ə. 2300-cü illərdə Hind-Avropa dillerindən ayrıldığı və e.ə. II minilliyin əvvəllərində iki müstəqil qola – İran və Hind qollarına bölündüyü qeyd edilir. E.ə. XVII əsrde Orta Şərqdəki Hurri-Mittani dövlətinin rəhbər

Türklərin əlkin vətəni problemi

təbəqəsinin dilində sanskrit kəlimələrinin mövcudluğu bu bölünməni o zamandan da daha erkən baş verdiyini deməyə əsas verir. Daha sonra e.ə. 1800-cü illərdə onlar Xorasanla sərhəddəki əraziləri, eləcə də, Hindistandakı Harappa mədəniyyətini möhv etmişdilər. Qamkəlidəz və İvanov

saxlamış və bir-birinin mədəni həyatına bu və ya digər formada təsir göstərmişdir. Y. Yusifov bu etnosların arasında qarşılıqlı leksik münasibətlərin erkən türklərin əlkin vətəni – Ön Asiyada baş verdiyi mühəhizəsini irəli sürür.

S. Əliyarlı dünya türkoloqlarının yalnız bir hissəsinin Altay

Türkiyəli tarixçilər içərisində türklərin əlkin vətəninin daha çox qərbədə olduğu fikrini ən çox Qəfəsəoğlu yazır və Xəzər dənizinin şimal-şərqindəki bozqırıları işarə edir. O. Karatay isə atu yurdun Cənubi Ural bozqırlarında olması fikrini müdafiə edir. Onun fikrincə, Fin-Uqor dillerinə yaxınlığı ilə seçilən türk dilləri monqolcadan əsaslı surətdə fərqlənir. Həmçinin, Karatay türk və monqol dillərinin 6-7 min il əvvəl ayrıldığını qeyd edir. Starostin də Altay dil ailəsinin parçalanmasını e.ə. VI minilliyyə aid edir. Türk tarixçisi Osman N. Tuna isə ana türkçənin 8352 il önce formalasdığı fikrini irəli sürür. Malloriyə görə, türkçə V əsrədə Altay dağlıq bölgəsində danışılan, sonradan geniş coğrafiyaya yayılan bir dildir. Onu yeni araşdırımlar aparan Dibo yanlış olaraq əlkin türkçədəki alaçıq, altun, gümüş, dəmir, bəy, bitik, denk, don, sir və inci kimi kəlimələrin cincədən keçdiyini qeyd edir. Qeyd edək ki, türkçə monqolcadan heç bir kəlmə keçməmiş, əksinə türk dilindən monqol dilinə xeyli söz keçmişdir. Məhz bu mənada dilçilər türk dilinin mühafi-zəkar bir dil olduğunu qeyd edirlər.

Rənfrevin Anadolu, Qamkəlidəz və İvanovun Azərbaycan, Kopersin Qərbi Türküstan və Narainin Şərqi Türküstan, K.T. Laypanov və İ.M. Miziyevin isə İdl-Ural bölgəsi olaraq qeyd etdiyi atu yurduların hər biri qədim türklərin təşəkkülü və formalasması baxımından olduqca qıymətlidir. Problemlə bağlı müasir qərəb elminin başlıca qənaati Qara dənizin şimal əraziləri olan – Atalkuz ilə Karpatdan Cənubi Urala qədər uzanan ərazilərdə birləşmişdir...

Fritz Hommel yazmışdır. Hüseyin Baykara isə türkün il-

na enmələrini Hindistana gedişlərindən çox sonra, e.ə. 1000 ilə aid edirlər. Arıların yüz illərlə dəyişilməyən adət-ənənələri və təsərrüfat həyatı haqqında Kuzmına qeyd edir ki, arılar donuz saxlamayan və ətinə yeməyən, dəvənin varlığı, at minmənin özəl rolü, at arabası və at kultu, od kultu və əkinçilik ilə heyvandarlığın qarışıq olduğu bir iqtisadi bütündür.

bölgəsini türklərin əlkin vətəni saydığını, qalanlarının onların bu bölgəyə Ön Asiyadan sonralar göldiyini yaşımaqdadırlar. O, fiqirlərinə davam edərək yazır ki, 20-30-cu illərdə başlıca olaraq Avropa alimləri erkən türklərin izlərini Ön Asyanın uzaq keçmişdə axtarır. Türk tarixçisi Faruk Sümer isə türkçünün vətənini Sibirin içərilərində, Baykal, Ankara və Yenisey bölgələrində olduğunu güman edir.

Klyastorni isə türkün əlkin vətəni kimi Cənubi Sibir və Mərkəzi Asiyani qeyd edir. Tənmiş ABŞ türkoloqu P. Qolden də türklərin əlkin vətənini Mərkəzi və Şərqi Monqolustan bölgəsində axtarır. Türk tarixçisi Faruk Sümer isə türkçünün vətənini Sibirin içərilərində, Baykal, Ankara və Yenisey bölgələrində olduğunu güman edir.

Hüseyin Baykara isə türkün il-

kin vətəninin daha geniş coğrafiyanı əhatə etdiyini və İssik gölü ilə Altay arasındaki sahəni, şərqi Ötükənə, qərbədə Aral gölünə qədər uzandığını qeyd edir.

Türkiyəli tarixçilər içərisində türklərin əlkin vətəninin daha çox qərbədə olduğu fikrini ən çox Qəfəsəoğlu yazır və Xəzər dənizinin şimal-şərqindəki bozqırıları işarə edir. O. Karatay isə atu yurdun Cənubi Ural bozqırlarında olması fikrini müdafiə edir. Onun fikrincə, Fin-Uqor dillərinə yaxınlığı ilə seçilən türk dilləri monqolcadan əsaslı surətdə fərqlənir. Həmçinin, Karatay türk və monqol dillə-

Oxu, oxut, abune ol!